

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д.УШІНСЬКОГО (м. Одеса)

ГОРЛІЧЕНКО МАРІНА ГРИГОРІВНА

УДК: 355.232+355.233+371.031+378.126

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО
НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ**

13.00.04 - теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Підписано до друку 30.11.04. Формат паперу 60x84¹/₁₆
Здано до набору 25.11.04. Друкар. арк. 1,5. Умовн. друк. арк. 1..39.
Обл. – вид. арк. 1.08. Зам. 169 – 04. Тираж 135
Надруковано на ризографі в друкарні Одеського ордена Леніна
інституту Сухопутних військ
м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 10
Тел.(0482) 60 – 90 – 37

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор

Курлянд Зінаїда Наумівна,

Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), завідувач кафедри педагогіки

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України

Синьов Віктор Миколайович,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (м. Київ), Інститут корекційної педагогіки і психології, директор

- кандидат військових наук, доцент

Розанцев Олександр Олександрович,

Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса), начальник навчального відділу

Провідна установа: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Харків.

Захист відбудеться ”__” січня 2005 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.01 при Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського (м. Одеса) за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса) за адресою: 65091, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розісланий « » грудня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.С.Трифорова

подавляющее большинство курсантов экспериментальных групп достигли состояния адаптированности после первого курса обучения.

Ключевые слова: педагогические условия, адаптация, высшее военное учебное заведение, методика и диагностика.

ANNOTATION

Gorlichenko M.G. Certain conditions of the adaptation of cadets to their training at higher military educational establishments. – Manuscript.

The dissertation aims obtaining the academic rank of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 - Theory and methodology of vocational training. – South-Ukrainian state pedagogical university name after K.D.Ushinsky (Odessa), 2004, Odessa.

For the first time, in the dissertation the complex of pedagogical conditions necessary for cadet' adaptation to their training at higher military educational establishments is determined. Definite features and laws of the process of adaptation of the cadets to their training at an establishment of a 'close' type are specified. The main difficulties of the process above are determined, as factors, functions and pedagogical conditions, which assist successfully the process. The structural – functional model of the adaptation of cadets to their studies at higher military educational establishments is developed. Ways and means of the formation of the required degree of cadets' adaptation are offered. Diagnostics techniques which determine the degree of cadets' adaptation are developed.

Key words: pedagogical conditions, adaptation, higher military educational establishments, techniques and diagnostics.

специалистов к обучению в военном вузе являются: преемственность между военным лицеем и военным вузом; организация помощи адаптируемым со стороны старших курсантов и младших командиров; использование методов и приемов взаимного обучения курсантов; создание атмосферы положительного общения в подсистемах «курсант-курсант».

Во втором разделе «Экспериментальное исследование эффективности педагогических условий адаптации курсантов к обучению в высших военных учебных заведениях» представлена научно обоснованная методика и описана проведенная диагностика состояния адаптированности курсантов военного вуза, разработаны методики реализации педагогических условий в адаптационный период обучения курсантов.

Определены показатели адаптированности курсантов и соответствующие им критерии: дидактический, профессиональный, социально-психологический, бытовой, общественно-политический, которые охватывают все виды деятельности обучаемых. В качестве показателей адаптированности выбраны умения, которые формируются у курсантов во время обучения и, которые, будучи результатом структурно-операционного анализа деятельности курсантов интегрируются в критерии адаптированности. Критерии адаптированности курсантов к обучению в военном вузе и их показатели позволили выделить три уровня адаптированности: высокий, средний и низкий, согласно принятой в психолого-педагогической таксономии уровней специалистов.

На формирующем этапе эксперимента была разработана структурно-функциональная модель адаптации курсантов, которая включает в себя три этапа. Первый этап профессиональной ориентации в школе или военном лицее и первичная военная подготовка. Второй этап – базовая подготовка на первом курсе, в процессе которого проходит общая адаптация курсантов. Третий этап – углубленная специализация и адаптация к будущей профессиональной деятельности.

Успешное достижение цели исследования осуществлялось реализацией комплекса педагогических условий адаптации, проведением диагностики состояния адаптированности курсантов, их анализом и рекомендациями преподавателям, командирам и воспитателям по оптимизации адаптационного процесса. Результаты опытно – экспериментальной работы подтвердили эффективность предложенных педагогических условий адаптации, так как

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України, в яких одним з основних принципів сучасної освіти називають її єдність і наступність, а також її безперервність і різноманітність. Тому виникає необхідність, щоб реформування військової освіти було спрямовано на адаптацію вищої військової освіти до сучасних умов.

Систему військової освіти можна представити згідно концептуальних положень розбудови національної системи освіти та Державної програми реформування Збройних Сил України (ЗСУ) як сукупність взаємопов'язаних складових, що функціонує в певному соціокультурному середовищі відповідно до притаманних закономірностей та принципів з метою ефективної підготовки військових фахівців. Одним з резервів підвищення ефективності підготовки майбутніх військових спеціалістів є оптимізація адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах (ВНЗ), отже, від її успішності залежить якість знань, умінь, навичок та загальної професійної спрямованості майбутнього військового фахівця.

Різні аспекти адаптації фахівців до своєї професійної діяльності знайшли своє відображення у працях В.Т.Ащепкова, О.В.Барабанщикова, В.І.Брудного, Л.П.Буєвої, В.Г.Бушурової, М.І.Дьяченка, В.П.Казначеева, Л.О.Кандибовича, М.Г.Колпакова, І.С.Кон, О.Г.Мороза, А.А.Налчаджан та ін., а також у дисертаційних дослідженнях Л.А.Булатової, А.Ф.Бенедиктової, Л.Г.Єгорової, І.І.Ліпатова, О.П.Савченко, В.С.Штифурак та ін. Проте більшість учених не ставили перед собою завдання досліджувати педагогічні умови адаптації майбутніх військових фахівців як провідної ланки когнітивного процесу складної педагогічної системи, від успішності якого залежить дидактична та професійна усталеність курсантів до навчання. Наявність протиріч між вимогами ступеневої системи військової освіти щодо професійної підготовки офіцера і традиційними формами й засобами підготовки військових фахівців висуває необхідність поглибленого й докорінного вивчення питання входження курсанта в нове педагогічне середовище. Питання адаптації курсантів до навчання у ВНЗ “закритого типу” були предметом дослідження у працях Г.І.Васильєва, О.В.Іванової, О.А.Назарова, В.Я.Яблонко та ін., натомість здебільшого досліджувався психологічний аспект цього питання, який не стосувався курсантів військових ВНЗ.

Насичена програма першого року навчання закладає рівень навчальних знань курсантів, що є необхідним для подальшого

фундаментального засвоєння всієї сукупності навчальних дисциплін. Знання, одержані на першому курсі визначають якість подальшого навчального процесу і залежать насамперед від швидкого та успішного адаптаційного періоду курсантів до нових різноманітних факторів: рівень первинної підготовки, їхня здатність засвоювати навчальний матеріал, строки підготовки, матеріальна база, умови побуту тощо, також вони складають необхідний рівень навчальних знань курсантів, які потрібні для підготовки сучасного кваліфікованого військового спеціаліста у складних умовах реформування вищої військової освіти.

Для студентів вищого навчального закладу існує досить тривалий адаптаційний період, але набагато складнішим і відповідальнішим він є для курсантів військових ВНЗ яким необхідно водночас із навчанням звикати до суворої військової дисципліни, до вимог військової служби та побуту.

Отже, протиріччя, що існує між зростаючими вимогами до підготовки військових фахівців і труднощами адаптації курсантів до навчання, а також недостатнє наукове, методичне забезпечення проблеми і нагальна потреба у визначенні педагогічних умов, що сприятимуть адаптації курсантів вищих військових навчальних закладів до навчання, зумовили вибір теми дослідження **"Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалось у межах науково-дослідних робіт (НДР) "Дослідження шляхів підвищення якості підготовки військових фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів", шифр "Якість" та "Стандартизація вищої освіти військових фахівців" - "Розробка проекту стандарту вищої освіти - засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки військових фахівців за спеціальностями напряму підготовки 1401 "Військові науки", шифр "Держстандарт", а також НДР "Методика оцінки ефективності системи військової освіти", шифр "Ефективність" на замовлення Головного управління військової освіти Міністерства оборони України (ГУВО МОУ) (акти про приймання НДР: "Ефективність" - № 147/2/1224 від 18.02.2003 ГУКП МОУ; "Якість" - № 3/3/325 від 09.10.2001 р.; "Держстандарт" - № 150/3182 від 08.12.2000р., робота виконана на підставі технічного завдання №150/НМЦ/209 від 25.12.1998 р., затвердженого Першим заступником МОУ). Автором досліджувався аспект реалізації педагогічних умов адаптації

адаптованості курсантів. Розроблено методику діагностування стану адаптованості.

Ключові слова: педагогічні умови, адаптація, вищий військовий навчальний заклад, методика і діагностика.

АННОТАЦІЯ

Горличенко М.Г. Педагогические условия адаптации курсантов к обучению в высших военных учебных заведениях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Южно-Украинский государственный педагогический университет имени К.Д.Ушинского, (г. Одесса), 2004.

В диссертации впервые разработан комплекс педагогических условий адаптации курсантов к обучению в высших военных учебных заведениях. Определены специфические особенности адаптационного процесса для курсантов военного учебного заведения «закрытого типа», кроме того, определены адаптационные трудности курсантов, факторы и этапы адаптации. Разработана структурно-функциональная модель адаптации курсантов к обучению в военном вузе, а также методика диагностики состояния адаптированности курсантов к обучению в высшем военном учебном заведении.

В первом разделе «Теоретические основы адаптации курсантов к обучению в высших военных учебных заведениях» определены особенности военного обучения в системе Вооруженных Сил Украины в период его стандартизации и реформирования, виды и трудности адаптации, а также рассмотрены основные группы адаптационных факторов, которые влияют на ход адаптационного процесса. Под адаптацией курсантов к обучению в высшем военном учебном заведении мы понимаем сложный, многофакторный, поэтапный педагогический процесс преодоления адаптационных трудностей и вхождения курсантов в сферу выполнения профессиональных обязанностей в специфических условиях военного вуза.

На основе системного подхода к изучению формирования у курсантов состояния адаптированности было определено, что процесс адаптации курсантов к обучению в высшем военном учебном заведении будет проходить эффективней при использовании комплекса педагогических условий, от которых зависит продуктивность педагогического процесса адаптации и профессиональной подготовки курсантов.

Педагогическими условиями адаптации будущих военных

Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського. (Зб. наук. пр.) – Одеса, 2003. Вип. 9-10. - С. 32-37.

10. Горліченко М.Г., Шевченко С.В. Деякі тенденції в розвитку сучасних поглядів на формування моделі спеціаліста // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. (Зб. наук. пр.). - Одеса, 1999. Вип. 8-9. - С. 99 - 104.

11. Дроздов В.О., Дроздов М.О., Горліченко М.Г., Шевченко С.В. Деякі аспекти впровадження модульно-рейтингової системи навчання і тестового контролю на кафедрі фізики і хімії ОІСВ // Матеріали науково-практ. конф. ОІСВ. – Одеса, 2002. - С. 47 - 55.

12. Пізінцалі Л.В., Рогачева Є.В., Горліченко М.Г. Активні методи навчання при вивченні дисципліни “Конструкційні матеріали” / Матеріали науково-метод. конф. ОІСВ. – Одеса, 2000. - С. 69 - 71.

13. Дроздов В.О., Дроздов М.О., Зборовська І.А., Горліченко М.Г. Логіка і методологія викладання фундаментальних дисциплін, як фактор духовного росту і стимулювання пізнавального хисту у навчанні військових фахівців // Матеріали науково-метод. конф. – Одеса, ОІСВ, 2000. - С. 56 – 59.

14. Дроздов О.М., Горліченко М.Г., Шевченко С.В. Використання ПОЕМ в умовах модульно-рейтингової системи навчання // Матеріали науково-практ. конф. – Одеса, 2002. – С. 85 - 86.

АНОТАЦІЯ

Горліченко М.Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), Одеса, 2004.

У дисертації вперше визначено комплекс педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищому військовому навчальному закладі. Розкрито специфічні особливості адаптаційного процесу курсантів до навчання у вищому навчальному закладі закритого типу. Визначено основні адаптаційні труднощі, фактори, функції, а також педагогічні умови, що сприяють успішній адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах. Розроблено структурно-функціональну модель адаптації курсантів до навчання у військовому ВНЗ. Запропоновано шляхи і засоби формування

курсантів до навчання та діагностування їхнього стану адаптованості.

Тема дисертації і науковий керівник затверджені Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), (протокол № 8 від 27 березня 2003 р.). Тема дослідження узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології України при АПН України (протокол № 5 від 27 травня 2003 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, визначити і дослідити комплекс педагогічних умов, що сприяють ефективній адаптації курсантів у вищих військових навчальних закладах; розробити та експериментально апробувати структурно-функціональну модель і методику формування стану адаптованості до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати основні теоретичні підходи до проблеми адаптації в сучасній психолого-педагогічній науці, а також визначити та науково обґрунтувати сутність поняття “адаптація” до навчання у вищих військових навчальних закладах.
2. Виявити труднощі, фактори, рівні, етапи та шляхи оптимізації адаптаційного процесу майбутніх військових фахівців.
3. Розробити критерії, показники й охарактеризувати рівні сформованості адаптованості курсантів у військовому ВНЗ.
4. Визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати структурно-функціональну модель і педагогічні умови ефективної адаптації майбутніх фахівців ЗСУ до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Об’єкт дослідження – навчально-виховний процес військово-професійної підготовки у вищому військовому навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Гіпотеза дослідження: процес адаптації майбутніх фахівців ЗСУ до навчання у військовому ВНЗ буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: забезпечення наступності в педагогічному комплексі військовий лицей – військовий ВНЗ; організація позитивного спілкування в курсантських групах; надання допомоги старшими курсантами і молодшими офіцерами; застосування взаємного навчання в системі “курсант – курсант”.

Методологічні засади дослідження становлять філософські положення про соціальну природу особистості, положення теорії наукового пізнання щодо єдності діяльності суб’єктивного і

об'єктивного, свідомості і особистості. Методолого – теоретичні засади дослідження склали: психологічна теорія єдності діяльності і свідомості (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн та ін.), принцип системного підходу в педагогіці і психології (Г.К.Серєда, Б.Ф.Ломов та ін.), концепція соціально-психологічних особливостей адаптації як процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища (Ф.Б.Березін, В.І.Брудний, О.Г.Мороз та ін.)

Теоретичними джерелами дослідження виступили наукові праці, в яких розкрито: професійну підготовку фахівців у вищих навчальних закладах (Ю.К.Бабанський, В.П.Беспалько, І.П.Підласий та ін.); специфіку професійної освіти (А.М.Богущ, І.М.Богданова, Е.Е.Карпова, Н.В.Кічук, З.Н.Курлянд, Г.О.Нагорна, Р.І.Хмелюк, О.С.Цокур та ін.); загальні питання професійної готовності особистості (М.І.Дяченко, Л.О.Кандибович, А.Ф.Линенко та ін.); проблеми професійної підготовки тих, хто навчається, (О.Г.Мороз, О.О.Розанцев, В.М.Синьов та ін.); соціально-психологічної адаптації курсантів в освітніх закладах закритого типу (Г.І.Васильєв, О.В.Іванова, О.О.Назаров, В.Я.Яблонко та ін.), а також адаптації до умов професійної діяльності (С.О.Казьмірчук, В.В.Коноплев, І.І.Ліпатов, О.П.Савченко, В.С.Штифурак, Т.Д.Щербан та ін.).

Методи дослідження: для розв'язання окреслених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези дослідження використано загальнонаукові методи теоретичного рівня: вивчення філософських, педагогічних, психологічних і військово-педагогічних праць вітчизняних і зарубіжних авторів з теми дослідження, інструктивних документів щодо профвідбору кандидатів у військові ліцеї та військові ВНЗ, педагогічного моделювання процесу адаптації, навчально-методичної і нормативної документації щодо розробки складових системи освітніх стандартів, їх теоретичне осмислення; логіко-системний, проблемно-цільовий, порівняльний аналіз з метою визначення стану адаптованості тих, хто навчається у вищих військових навчальних закладах, і теоретичного обґрунтування проблеми формування професійних якостей майбутніх фахівців у сучасних умовах реформування вищої військової освіти, а також узагальнення передового педагогічного і власного досвіду щодо забезпечення відповідних педагогічних умов; емпіричні методи: анкетування, просте та комплексне спостереження, індивідуальні і групові бесіди, вивчення практичної діяльності курсантів, самооцінка, експертні оцінки, психолого-педагогічне тестування; педагогічний експеримент (діагностувальний і формувальний етапи) з метою

застосування визначених педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Подальшої розробки потребують такі питання, як: удосконалення технології навчання, розробка відповідних методик підготовки науково-педагогічних працівників з підвищення ефективності адаптації і навчально-виховного процесу у вищому військовому навчальному закладі, удосконалення системи профорієнтації і профвідбору абітурієнтів до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Горліченко М.Г. Фактори адаптації курсантів військового вузу // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. (Зб. наук. пр.) – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2001. – Вип. 3-4. – С. 147 – 153.
2. Горліченко М.Г. До проблеми адаптації курсантів військового ВНЗ // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. – Одеса, 2001. - № 2,3. – С.12 - 15.
3. Горліченко М.Г. Особливості адаптаційного процесу курсантів військового вузу // Наукові записки. Вінницький ДПУ. – Вінниця, 2000. Вип. 3. - С. 22 - 24.
4. Горліченко М.Г. Структурно - функціональна модель адаптації курсантів до навчання у військовому ВНЗ // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. – Одеса, 2004. - № 2. – С. 68 - 72.
5. Горліченко М.Г. Реалізація педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2004. - № 4-5.– С. 118 - 121.
6. Горліченко М.Г. Методика впровадження педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах / Навчально-методичний посібник. – Одеса, МОУ ОІСВ, 2004. – 82 с.
7. Горліченко М.Г. Особистісно-орієнтований підхід до організації процесу адаптації курсантів військового навчального закладу // Матеріали міжнар. науково-практ. конф., Кривий Ріг, 2001. - С. 94 - 98.
8. Горліченко М.Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових ВНЗ // Матеріали міжнар. науково-практ. конф., Одеса, 2004. – С.134 - 137.
9. Горліченко М.Г., Ройлян В.О., Шлапак В.О., Шевченко С.В.

адаптованості курсантів до навчання, що відповідають усім основним видам їхньої навчальної діяльності, такі, як: дидактичний, професійний, соціально-психологічний, побутовий, суспільно-політичний. Відповідно до них було визначено показники адаптованості. На початку експерименту найнижчі показники адаптованості курсанти мали за дидактичним і професійним критеріями, тому дослідження впливу педагогічних умов на хід адаптації було спрямовано саме в цих напрямках, що детермінують розвиток адаптованості курсантів вищого військового навчального закладу.

5. У дослідженні було визначено такі педагогічні умови: забезпечення наступності в педагогічному комплексі військовий ліцей – військовий ВНЗ; організація позитивного спілкування в курсантських групах; надання допомоги старшими курсантами і молодшими офіцерами; застосування взаємного навчання в системі “ курсант – курсант”.

6. Специфікою роботи комплексу професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України як багаторівневої системи є те, що адаптаційний процес може відбуватись у різні терміни залежно від умов його проходження, але обов'язковим буде проходження його такими етапами: перший адаптаційний етап – професійна орієнтація (школа, військовий ліцей, первинна військова підготовка); другий етап – базова підготовка за спеціальністю (перший курс навчання у вищих військових навчальних закладах); третій етап – поглиблена спеціалізація, що відповідає структурно-функціональній моделі адаптації курсантів до навчання у військових ВНЗ.

7. За результатами прикінцевого етапу, кількість курсантів з високим рівнем адаптованості в експериментальних взводах зросла порівняно з контрольним взводом, у середньому, на 6,4%, але найбільше у ВЕ-1, ВЕ-4, ВЕ-5 - відповідно на 8% в кожному. Також збільшилася в експериментальних взводах кількість курсантів із середнім рівнем адаптованості, а саме: у ВЕ-1 - на 15%; у ВЕ-2 - на 12%; у ВЕ-3 - на 4%; у ВЕ-4 - на 2%; у ВЕ-5 – на 12% порівняно з контрольним взводом. Наприкінці навчання на першому курсі кількість курсантів з низьким рівнем адаптованості в усіх взводах зменшилася: найнижчі результати зафіксовані у ВЕ-1 – 13% курсантів порівняно з контрольним взводом, в якому залишилося з низьким рівнем адаптованості 36% курсантів. Статистична обробка

отриманих результатів за варіативною схемою організації експерименту засвідчила найбільшу ефективність комплексного

перевірки ефективності педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах щодо формування їхньої професійної адаптованості до навчання в системі Збройних Сил України, методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація).

База дослідження. Дослідження здійснювалося в Одеському ордені Леніна інституті Сухопутних військ поетапно впродовж 1999 - 2004 років. У дослідженні брали участь офіцери і працівники навчального та виховного відділів ООЛПСВ, викладачі і курсанти загальновійськового, розвідувального і тилового факультетів (усього понад 350 осіб), з них у формувальному експерименті взяли участь 148 курсантів (6 взводів тилового факультету).

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження: вперше визначено та науково обґрунтовано комплекс педагогічних умов, що сприяють процесу адаптації курсантів до навчання у військовому ВНЗ; розроблено структурно-функціональну модель адаптаційного процесу з урахуванням поетапної навчально-виховної роботи з курсантами I-II курсів; визначено рівні, критерії і показники адаптованості тих, хто навчається у військовому ВНЗ, на основі рейтингової методики і оцінки; уточнено поняття “адаптація”, “адаптація курсантів до навчання у ВНЗ”; подальшого розвитку дістала методика організації навчально-виховного процесу у військовому ВНЗ в адаптаційний період.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в розробці й апробації методики реалізації педагогічних умов адаптації до навчання майбутніх військових фахівців в умовах стандартизації вищої військової освіти; методики формування стану адаптованості до практичної діяльності та навчання курсантів перших курсів вищих військових навчальних закладів, яка за умов урахування специфіки професійної діяльності може бути розповсюджена на адаптаційний процес курсантів і студентів ВНЗ закритого типу; апробації науково-методичних матеріалів і навчально-методичних рекомендацій для викладачів і курсантів з управління процесом адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Харківського гвардійського ордену Червоної Зірки інституту танкових військ імені Верховної Ради України Національного технічного університету (довідка № 7 від 22.07.04), військового інституту ракетних військ і артилерії Сумського державного університету (довідка № 5 від

20.07.04), кафедри військової підготовки Одеської Національної юридичної академії (довідка 17 від 22.06.04), військової кафедри

6

Одеської Національної академії харчових технологій (довідка № 11 від 22.06.04).

Достовірність наукових положень і результатів дослідження забезпечується обґрунтованістю вихідних методологічних і теоретичних положень; застосуванням взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті, завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; сполученням кількісного і якісного аналізів одержаних даних; статистичною обробкою даних експерименту.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних (Кривий Ріг-2001, Одеса-2004), міжвузівських науково-практичних (Одеса, 1999, 2000, 2002), науково-методичних (Одеса - 1998, 2000, 2002) конференціях; а також обговорювалися на офіцерських і щорічних навчально-методичних зборах НПП ООЛПСВ і семінарах з проблем підвищення якості і ефективності навчання та розробки складових системи ССВВО. За темою дисертації опубліковано 14 праць, з них 5 статей у фахових наукових виданнях, 1 навчально-методичний посібник, 6 – у співавторстві.

Особистий внесок дисертанта в роботах у співавторстві полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищому військовому навчальному закладі, розробці методики їх реалізації, системи діагностики стану адаптованості за визначеними критеріями та показниками в умовах упровадження модульно - рейтингової системи навчання у вищих військових навчальних закладах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації 189 сторінок. У тексті вміщено 16 таблиць, 7 схем, 3 діаграми, які обіймають 12 самостійних сторінок. У списку використаних джерел 247 найменувань, обсяг додатків складає 35 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу та теоретичні засади дослідження, методи наукового пошуку; розкрито наукову

новизну, теоретичну і практичну значущість результатів; подано дані щодо апробації і впровадження результатів дослідження, а також структуру дисертації.

15

взводі, де комплексно застосовувалися всі означені педагогічні умови та впроваджувалася діагностика стану адаптованості на основі особистісно-орієнтованої модульно-рейтингової системи. Отже, ми дійшли висновку, що необхідно застосовувати комплексну систему адаптаційних заходів саме на першому курсі навчання у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз одержаних результатів та результатів математично-статистичної їх перевірки підтвердили підвищення ефективності процесу адаптації майбутніх фахівців Сухопутних військ при реалізації методики адаптаційного процесу в сучасних умовах реформування вищої освіти.

У **висновках** подано результати дослідження, основні з них такі.

У дисертації вперше досліджено проблему адаптації до навчання курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах стандартизації і реформування вищої військової освіти. Автором розроблено й науково обґрунтовано шляхи і засоби формування адаптованості курсантів до навчання у ВВНЗ.

1. Адаптація курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах – це складний, багатofакторний, взаємопов'язаний, поетапний педагогічний процес долання адаптаційних труднощів та входження їх до сфери виконання професійних обов'язків в умовах специфіки військового ВНЗ, що знаходиться в постійному розвитку.

2. Педагогічна діяльність у вищих військових навчальних закладах має специфічний характер і специфічні ознаки, а саме: обов'язкове виконання вимог військових Статутів, у яких регламентовано всі дії військовослужбовців; існування військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, в яких відбувається попередня адаптація тих, хто надалі навчається у вищих військових навчальних закладах; планування та проведення курсу первинної військової підготовки для курсантів на першому профорієнтаційному етапі; цілодобово регламентований військовий режим вищих військових навчальних закладах упродовж усіх років навчання; різновіковий склад курсантських груп з різною професійною мотивацією та різними загальноосвітніми рівнями підготовки.

3. Виявлено основні групи факторів, що мали найбільший вплив на перебіг адаптаційного процесу, а саме: індивідуальний розвиток; соціально-психологічні; особливості вищого військового навчального закладу; суспільно-політичні; національно-демографічні. Серед них

найбільш суттєвими виявилися фактори індивідуального розвитку особистості й особливості навчання у військовому ВНЗ.

4. Визначено види і труднощі адаптації, а також критерії

14

Таблиця

Порівняльна характеристика рівнів адаптованості курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах (відносний приріст у % порівняно з контрольним взводом)

Взводи курсантів	Кількісні показники адаптованості курсантів		
	I низький	II середній	III високий
ВК – 1	36 %	56 %	8 %
ВЕ – 1	13 %	71 %	16 %
Приріст	- 23 %	+ 15 %	+ 8 %
ВЕ – 2	20 %	68 %	12 %
Приріст	- 16 %	+ 12 %	+ 4 %
ВЕ – 3	28 %	60 %	12 %
Приріст	- 8 %	+ 4 %	+ 4 %
ВЕ – 4	25 %	58 %	17 %
Приріст	- 11 %	+ 2 %	+ 8 %
ВЕ- 5	16 %	68 %	16 %
Приріст	- 20 %	+ 12 %	+ 8 %

За даними таблиці, найбільший приріст курсантів із високим рівнем адаптованості до навчання у вищому військовому навчальному закладі було відзначено у групі ВЕ-1 (+8%), в якій одночасно нами впроваджувались усі означені педагогічні умови в комплексі. В цій групі ми виявили також найбільше зростання кількості курсантів і слухачів із середнім рівнем (приріст склав +15%), а кількість осіб з низьким рівнем адаптованості порівняно з контрольною групою зменшилася на 23%, що теж було найбільшим зменшенням цього значення (тобто приріст складав – 23%).

Також значне зростання кількості курсантів і слухачів з високим рівнем адаптованості спостерігалось у взводах: ВЕ-4 (приріст складав +8%) та ВЕ-5 (приріст складав +8%), але в цих групах дещо менше зменшилася кількість осіб з низьким рівнем відповідно: ВЕ-4 (- 11%) і ВЕ-5 (- 20%).

Отже, за дидактичним критерієм в середньому показники зросли на 14,1%; за професійним критерієм – на 14,6%; за соціально-психологічним критерієм - на 7,7%; за побутовим

критерієм – 6,1%; за суспільно-політичним критерієм зросли відповідно на 8,3%.

За даними прикінцевого етапу експерименту було визначено, що найкращі результати були одержані в першому експериментальному

7

У першому розділі “Теоретичні засади адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах” уточнено поняття “адаптація” і визначено поняття “адаптація курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах”; проаналізовано вітчизняну і зарубіжну наукову психолого-педагогічну літературу з означеної проблеми, що дозволило визначити особливості і складові адаптаційного процесу у вищій школі, а також педагогічні умови, що сприяють оптимізації адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку, що проблема адаптації вивчалася на різних рівнях від розкриття поняття (В.П.Казначеев, Ф.Б.Березін, О.Г.Мороз, В.І.Брудний та ін.) до виявлення особливостей прояву в діяльності (Л.Г.Сгорова, Г.І.Васильєв, Т.А.Степанова та ін.). Концептуальні підходи до розв’язання проблеми психолого-педагогічної адаптації викладено у працях зарубіжних і вітчизняних учених (Ж.Піаже, Г.Ешбі, А.А.Налчаджан, І.К.Кряжева, О.П.Савченко, І.Г.Кон, Л.О.Кандибович, В.С.Медведев, Г.І.Васильєв та ін.). Як засвідчують дослідження, адаптація людини до життя і діяльності – складне багатокритеріальне явище, що спрямоване на забезпечення формування адекватної поведінки та ефективної взаємодії людини з довкіллям.

Вступ до військового інституту – це зміна соціального оточення, набуття нового статусу, відсутність референтної групи, збільшення різного виду труднощів та обсягу самостійної роботи. Крім того, вищі військові навчальні заклади – навчальні заклади цілодобового регламентованого військового режиму, які працюють за вимогами, передбаченими військовими Статутами. Все це вимагає від вчорашнього абітурієнта інтенсивного входження в нове оточення, в нові умови навчальної і виховної діяльності. На перебіг адаптаційного процесу впливають труднощі і суперечності, що існують у цей період. Своєчасне їх подолання дозволяє уникнути кризових і стресових станів особистості, посилює вплив позитивних факторів на особистість і допомагає їм легше адаптуватися. Соціально-економічна криза, деформація соціальних і моральних відносин, несприятливе соціокультурне становище формують у молодих людей кризову свідомість і це суттєво ускладнює процес професійного становлення майбутніх спеціалістів Збройних Сил України.

Педагогічна діяльність в умовах вищих військових навчальних закладів має специфічний характер і специфічні ознаки, що характерні також для багатьох ВНЗ закритого типу. Серед них виокремлено такі, що притаманні тільки вищим військовим навчальним закладам, а саме:

8

обов'язкове виконання вимог військових Статутів, в яких регламентовано всі дії військовослужбовців; існування військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, в яких відбувається попередня адаптація тих, хто надалі навчається у військових ВНЗ; планування і проведення курсу первинної військової підготовки для курсантів; цілодобово регламентований військовий режим вищого військового навчального закладу впродовж усіх років навчання; різновіковий склад курсантів з різною професійною мотивацією та різними загальноосвітніми рівнями підготовки.

Процес адаптації курсантів до навчання розглядаємо як процес поступового формування адаптованості до виконання своїх професійних обов'язків на різних етапах професійного становлення. Професійними якостями майбутніх фахівців, що формуються під час навчання в навчальному закладі, ми насамперед уважали професійні знання, вміння і навички, особливо якщо вони проявляються у вигляді вмінь виконувати відповідні розумові або фізичні дії. Зазначимо, що в умовах ВНЗ ці прояви професійних якостей ми визначали на першому адаптаційному рівні як уміння, що оцінюються згідно модульно-рейтингової системи навчання.

Адаптація курсантів у вищих військових навчальних закладах – це складний багатоплановий психолого-педагогічний процес цілісної соціальної адаптації особистості, що включає в себе низку окремих взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою компонентів, найбільш суттєвими з яких в умовах навчання курсантів у вищому військовому навчальному закладі є: дидактичний, професійний, суспільно-політичний, побутовий і соціально-психологічний, що складають структуру адаптаційного процесу.

Аналіз літератури дозволив виокремити такі принципи особливості військової освіти: безперервність і послідовність, демократизація, гуманізація, відповідність науково-педагогічного потенціалу і навчально-матеріального забезпечення державним вимогам до професійних та інших службово важливих якостей майбутніх офіцерських кадрів. Було виявлено п'ять груп труднощів, що ускладнюють адаптаційний процес, а саме: дидактичні, професійні, побутові, соціально-психологічні і суспільно-політичні.

Встановлено, що найбільш значущими труднощами у вищому військовому навчальному закладі були: дидактичні, професійні і соціально-психологічні.

Визначено основні групи адаптаційних факторів, що мають найбільший вплив на перебіг адаптації курсантів до навчання у вищих

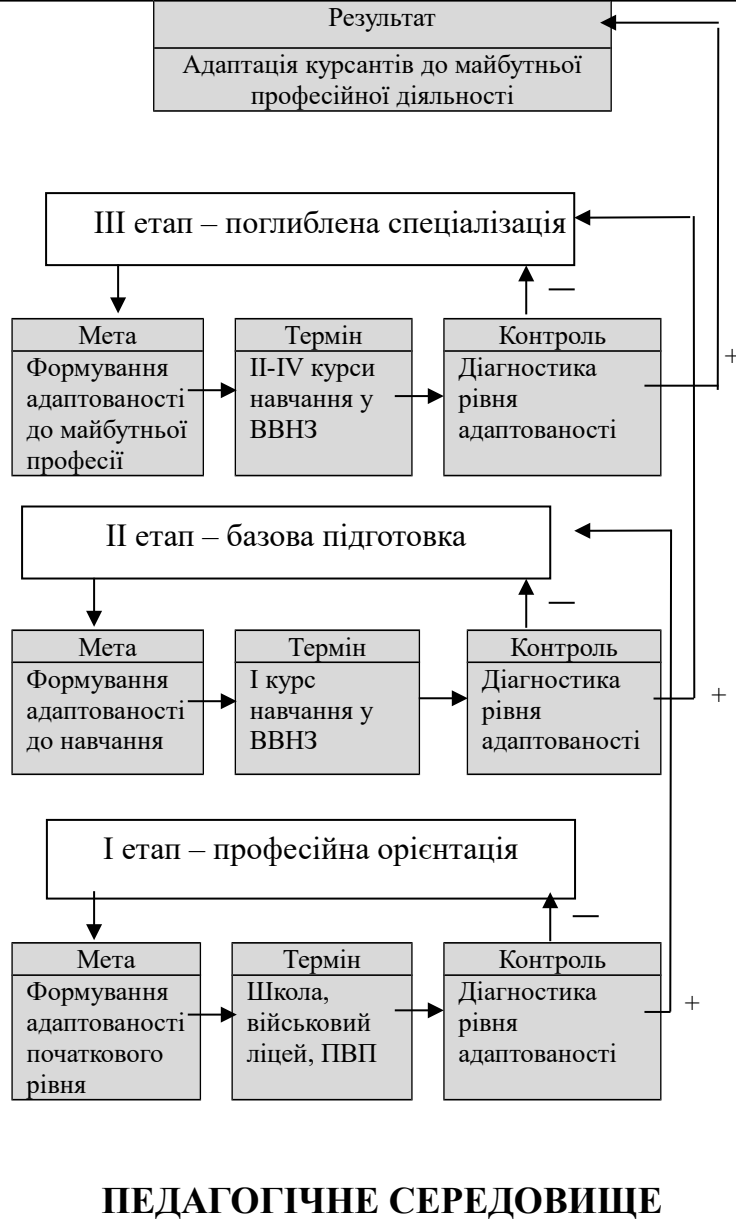
13

завдань. Шефство і консультації, як прийом взаємного навчання, із курсантами, які не встигали в навчанні, проводилися на самостійних заняттях. Метод групових дискусій здійснювався на підсумкових і семінарських заняттях.

Під час реалізації педагогічної умови, що полягала в наданні допомоги старшими курсантами і молодшими офіцерами, проводилася шефсько-наставницька робота у вигляді таких педагогічних заходів, як: стажування старших курсантів на першому курсі; проведення індивідуальних бесід офіцерів з курсантами; підтримка слабких курсантів та організація їхньої допомоги; обмін досвідом; а також взаємні тренування старших курсантів і першокурсників під час підготовки до замірів знань із загальнонаукових дисциплін. Було впроваджено на заняттях з військових дисциплін метод евристичних або “ключових” запитань, який полягав у зборі додаткової інформації в умовах проблемної ситуації та впорядкування отриманої інформації у процесі вирішення творчої задачі.

Для організації позитивного спілкування в курсантських групах були використані методи активної групової взаємодії під час виконання спільних завдань, диспутів, дискусій, а також проведення “мозкових атак”, інших методів активного навчання на заняттях з першокурсниками. Під час індивідуальних і групових бесід створювали атмосферу психологічної комфортності, групової єдності, згуртованості та колективної підтримки.

У всіх групах під час експерименту здійснювалася діагностика рівнів адаптованості курсантів до навчання у військовому ВНЗ за допомогою спеціально розробленого питальника “Оцінка рівня адаптованості курсантів до навчання у ВНЗ”, в основі якого були стандартизовані тести. У дослідженні визначались уміння курсантів, як показників адаптованості до навчання у вищих військових навчальних закладах, на основному етапі адаптації – базової підготовки в усіх її видах навчально-пізнавальної діяльності: дидактичній, професійній, суспільно-політичній, соціально-психологічній та побутовій.

Основним методом визначення вмій курсантів, які адаптуються до навчання у військовому ВВНЗ, був їхній рейтинг майбутнього фахівця, що визначався згідно впровадженої в ООЛІСВ модульно - рейтингової системи навчання за дванадцятибальною шкалою під час проведення всіх видів занять. Результати цієї стадії показали очевидну перевагу, в середньому, на 10,2% адаптованості курсантів експериментальних взводів порівняно з контрольним, що довело дієвість означених педагогічних умов адаптаційного процесу (див. таблицю).

11

Схема

Структурно-функціональна модель адаптації курсантів

9

військових навчальних закладах, а саме: а) індивідуального розвитку; б) соціально-психологічні; в) особливості військового ВВНЗ; г) суспільно-політичні; д) національно-демографічні. Серед них найбільш вагомими є група факторів індивідуального розвитку та група адаптаційних факторів, що складають особливості військового ВВНЗ.

Адаптація курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах - це складний, багатofакторний, взаємопов'язаний, поетапний педагогічний процес долання адаптаційних труднощів та входження їх до сфери виконання професійних обов'язків в умовах специфіки військового ВВНЗ, що знаходиться в постійному розвитку.

Було виявлено, що для позитивного проходження процесу адаптації курсантів до навчання у військових ВВНЗ необхідно створювати атмосферу психологічної комфортності, дружних стосунків, гуманного відношення в колективі та активної взаємодії між курсантами.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що педагогічні умови – це такі обставини, за яких компоненти цілісного педагогічного процесу професійної підготовки фахівців опосередковується активністю особистості або групи людей. Педагогічними умовами адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах виступили: забезпечення наступності в педагогічній діяльності військовий ліцей – військовий ВВНЗ; організація позитивного спілкування в курсантських групах; надання допомоги старшими курсантами і молодшими офіцерами; застосування взаємного навчання в системі “курсант – курсант”.

У другому розділі “Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов адаптації до навчання курсантів вищих військових навчальних закладів” подано науково обґрунтовану методика та проведено діагностику стану адаптованості курсантів вищого військового навчального закладу, розроблено й експериментально

апробовано структурно-функціональну модель адаптаційного процесу у військовому ВНЗ, проаналізовано одержані результати.

Було визначено вплив означених адаптаційних факторів на хід адаптації у вищому військовому навчальному закладі, найбільш вагомими факторами були: особливості вищого військового навчального закладу; індивідуальний розвиток особистості; професійна придатність; постійна бойова готовність, мотивація; закритий тип військового ВНЗ; мікроклімат у курсантській групі. Дослідно-експериментальна робота, що була спрямована на перевірку ефективності методики формування стану адаптованості та професійних якостей майбутніх фахівців Сухопутних військ в умовах реформування і стандартизації вищої військової освіти,

10

здійснювалася поетапно впродовж п'яти років. Експеримент поділявся на констатувальний (для визначення загального стану адаптованості курсантів), який здійснювався на початковому та прикінцевому етапах роботи з метою встановлення рівнів адаптованості курсантів контрольних та експериментальних взводів, і формувальний, під час якого реалізовувалася методика впровадження моделі адаптаційного процесу і реалізації педагогічних умов адаптації курсантів.

Методами визначення стану адаптованості курсантів були: а) рейтинг курсантів за системою ЗУН з окремих змістових модулів або навчальних дисциплін у цілому, б) оцінні судження командирів і викладачів, в) бальні методики: психологічні тести, питальники, анкети, експертні оцінки тощо. Для оцінювання стану адаптованості курсантів та визначення критеріїв і відповідних їм показників було запропоновано використовувати як показники адаптованості вміння курсантів, що є результатом структурно-операційного аналізу діяльності майбутніх військових фахівців, у ході якого відбувалась інтеграція показників у критерії, які, у свою чергу, диференціюються на конкретні вміння – показники цього критерію.

Відтак, для кожного з критеріїв було розроблено показники адаптованості, для кожного з критеріїв було визначено рівні адаптованості: низький, середній і високий. Ми вважали, що високий рівень мали курсанти, яким притаманна значна більшість показників адаптованості (9-12 балів); середній рівень – у курсантів, у яких виявлено приблизно половину показників (5-8 балів); низький рівень – у курсантів, що мали лише деякі показники адаптованості (1-4 бали) згідно модульно-рейтингової системи навчання.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що на початку навчання загальний стан початкової адаптованості курсантів, визначений за показниками та критеріями адаптованості до навчання і служби у ВВНЗ, у цілому був приблизно однаковим, а склад порівняльних взводів - однорідним, що стало підґрунтям можливості їх застосування в експериментальній роботі.

На підставі системного аналізу змісту визначених етапів адаптаційного процесу, сутності і методів визначення стану адаптованості і педагогічних умов, що сприятимуть ефективності їх формування в майбутніх фахівців (див. схему), ми розробили і реалізували в дослідно-експериментальному режимі структурно-функціональну модель адаптації майбутніх військових фахівців, що складалася з трьох основних етапів: I етап – професійна орієнтація

12

(школа, військовий ліцей, первинна військова підготовка); II етап – базова підготовка на першому і другому курсах навчання у ВВНЗ (метою якого є формування в курсантів адаптованості до навчання у військовому ВНЗ на високому та середньому рівні); III етап – поглиблена спеціалізація на III-IV курсах навчання у ВВНЗ, результатом якої є адаптація курсантів до виконання майбутніх професійних обов'язків.

Було встановлено, що адаптаційний процес триває протягом першого – другого курсів навчання у вищому військовому навчальному закладі, наближаючись до оптимального рівня у кожного курсанта індивідуально, а потім починається адаптація курсанта до майбутньої військової професійної діяльності спеціаліста – офіцера ЗСУ, але саме перший навчальний рік у вищому військовому навчальному закладі є найбільш складним і визначальним у всьому адаптаційному процесі.

На стадії формування експерименту (адаптаційний етап базової підготовки курсантів – I курс навчання) дослідження проводилося за варіативною схемою в п'яти експериментальних і контрольному взводах факультету тилу. В першій групі були застосовані всі означені педагогічні умови в комплексі. У другій групі досліджувалася така педагогічна умова, як забезпечення наступності в педагогічному комплексі військовий ліцей - військовий ВНЗ; у третій групі - застосування взаємного навчання в системі “курсант – курсант”; у четвертій – надання допомоги старшими курсантами та молодшими офіцерами у процесі адаптації курсантів до навчання. У п'ятій групі ми досліджували вплив на хід адаптації організації позитивного спілкування у курсантських групах.

Для впровадження такої педагогічної умови, як забезпечення наступності в педагогічному комплексі: військовий ліцей – військовий ВНЗ проводилися бесіди з колишніми ліцеїстами з поширення їхнього

власного позитивного досвіду навчання у військовому закладі освіти на курсантів їхнього взводу, на яких вони давали поради, обмінювалися спогадами, пояснювали специфіку життя і навчання у військовому ВНЗ. Також проводилися конкурси на краще знання військових Статутів, написання реферативних робіт з професійно-спрямованої тематики для поглиблення мотиваційної зацікавленості курсантів у майбутній професії, на виконання обов'язків заступників командирів взводів або командирів курсантських відділень.

Реалізація педагогічної умови - застосування взаємного навчання в системі “курсант - курсант” здійснювалася на лабораторних і практичних заняттях, де застосовувалися взаємні тренування курсантів під час виконання групового лабораторного експерименту, а також взаємний контроль або “взаємні літучки” при розв'язуванні тестових